

บทที่ 1

บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ท่ามกลางละครโทรทัศน์จำนวนมากมาย ที่ออกอากาศอยู่ทุกค่ำคืน ละครผีดูเหมือนจะมีคุณค่าไม่เพียงเพื่อเขย่าขวัญ สันประสาทคนดูเท่านั้น หากแต่ละครผีและตัวละครที่เป็นผีได้พยายามสื่อสารหรือพยายามต่อสู่ความหมายบางอย่างให้คนดูรับรู้ ภายใต้อารมณ์ที่น่าเกลียดน่ากลัว มีผู้ใดที่รับรู้ “ความเป็นผี” นั้นได้เคลือบแฝงแนวคิดใดไว้ ผี ตัดตั้งอุดมการณ์ใด เพื่ออะไร เพื่อใคร และการที่ผีได้มาวนเวียนอยู่ในจอโทรทัศน์และครัวเรือนต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องนั้น¹ ผี หรือคนที่สร้างผีขึ้นมา ต้องการอะไร และความหมายของผีเหล่านั้น คืออะไร งานวิจัยเรื่อง “ภาพตัวแทนผีผู้หญิงในละครโทรทัศน์” จะหาค้นหาคำตอบเหล่านี้

การศึกษาละครผีในมิติของภาพตัวแทนผีผู้หญิง เริ่มจากการศึกษาสิ่งที่ต่างถูกสร้างขึ้นมา (construct) ในสังคม ด้วยบริบทที่ต่างกัน และการประกอบสร้างนั้นมีความแตกต่างกัน จากนั้นจึงนำมาประกอบสร้างขึ้นมาเป็นสิ่งเดียวกัน โดยมีองค์ประกอบ 3 อย่าง กล่าวคือ ผี ผู้หญิง และละครโทรทัศน์ หมายความว่า ทั้ง 3 สิ่งนี้ จะมีความหมายที่เปลี่ยนแปลงไป ตามแต่การตีความหมายและมุมมองของผู้ที่มอง ดังนี้

ความหมายที่หลากหลายของ “ผี”

จากการสำรวจนิยามของคำว่า “ผี” นั้น พบว่า มีความแตกต่างกันไปตามจุดยืนของคนแต่ละคน กล่าวคือ

ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2542, น. 735) ให้ความหมายของ “ผี” ว่า หมายถึง สิ่งที่มีมนุษย์เชื่อว่ามีสภาพลึกลับ มองไม่เห็นตัว แต่อาจจะปรากฏเหมือนมีตัวตนได้ อาจให้คุณหรือโทษได้ มีทั้งดีและร้าย เช่น ผีปู่ย่าตายาย ผีบ้านผีเรือน ผีห่า หรือเรียกคนที่ตายไปแล้ว

¹ จากการสำรวจความถี่ของการแพร่ภาพละคร “ผี” พบว่า ตั้งแต่ปี 2528 เป็นต้นมา ละครผีจะออกอากาศอย่างน้อย ปีละหนึ่งเรื่อง หรือหากปีใดที่ไม่ปรากฏการแพร่ภาพ ปีต่อมาจะมีละครผีออกอากาศมากกว่า 1 เรื่อง (ข้อมูลจาก www.thaitv3.com)

ว่าผี ซึ่งเมื่อนำความหมายตามราชบัณฑิต มาพิจารณาแล้ว พบว่า เราไม่สามารถที่จะมองเห็นสิ่งที่เป็นรูปธรรมว่าผีคืออะไร เป็นอย่างไร แต่สิ่งปรากฏออกมาในความหมายของคำว่าผีอย่างเด่นชัดคือ “ผี” เป็น “ความเชื่อ”

สำหรับ นักวิชาการด้านศาสนวิทยา เช่น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ และนักวิชาการด้านมานุษยวิทยา เช่น ศรีสักดิ์ วัลลิโกดม (อ้างถึงใน กาญจนา แก้วเทพ, 2542, น. 16) ได้ให้ความหมายกับความเชื่อเรื่องผี ว่า เป็นความเชื่อที่ไม่ได้ที่เพิ่งเกิดขึ้นในสังคม และวัฒนธรรมไทย หากแต่เป็นสิ่งที่คนไทยเชื่อ และให้ความนับถือกันมาอย่างช้านาน ระบบความเชื่อในสังคมไทยนั้นประกอบด้วย 3 ระบบใหญ่ ๆ คือ ผี พราหมณ์ พุทธ ที่ต่างผสมผสานและอยู่ร่วมกันจนค่อนข้างจะแยกแยะได้ อย่างยากลำบาก โดยที่ระบบความเชื่อแรกในสังคมไทย (เช่นเดียวกับยุคแรกเริ่มของมนุษยชาติ) ได้มีความเชื่อเรื่องผี ที่มีความหมายครอบคลุมอย่างกว้างขวาง เริ่มตั้งแต่ความเชื่อในวิญญาณของผู้ที่ตายไปแล้วมีอิทธิฤทธิ์ในการให้คุณให้โทษแก่ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ หากเป็นผู้ที่เคยมีอำนาจในสังคมครั้งเมื่อมีชีวิตอยู่ เมื่อวายนมไปแล้ว ก็อาจจะได้รับการยกระดับเป็นบรรดาเจ้าผี หรือเจ้าพ่อ เจ้าแม่ต่าง ๆ นอกจากนั้น “ผี” ยังอาจหมายถึง อำนาจสูงสุดที่มีอยู่ในธรรมชาติ เช่น ภูเขา แม่น้ำ ถ้ำ ต้นไม้ ที่มาปรากฏในรูปแบบบุคคลาธิษฐาน ตัวอย่างเช่น พระขลุ่ยผี เสือบ้าน ศาลปู่ตา เป็นต้น ซึ่งแม้จะเป็นความหมายเชิงประวัติศาสตร์ก็มีความหมายที่หลากหลาย แสดงให้เห็นถึงการประกอบสร้างที่มีมาตั้งแต่อดีต

ในทางวิทยาศาสตร์ จะมีมุมมองต่อผีที่ต่างไป กล่าวคือ วิทยาศาสตร์ทั่วไป มีความเชื่อว่า “ผีไม่มีในโลก” หรือ เชื่อว่า ผี เป็น “พลังงาน” ชนิดหนึ่งเท่านั้น ส่วนนักจิตเวชศาสตร์ ได้มองปรากฏการณ์เรื่อง “ผี” ว่าในประเทศไทยเราก็เหมือนกับประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก ที่มีประชาชนยังมีความเชื่อเรื่องผีกันอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะตามชนบทที่อยู่ห่างไกล หรือแม้แต่คนที่อยู่ในเมืองก็ตาม อันการเชื่อถือนี้ยากที่จะลบล้างออกไปได้ง่าย แม้ว่าในปัจจุบันนี้ได้มีความเจริญทางวัตถุเพิ่มมากขึ้นกว่าแต่ก่อน แต่เรื่องของผีก็ยังปรากฏให้เห็นทางภาพยนตร์ โทรทัศน์ นวนิยายมาอยู่เสมอ ๆ (สงัน สุวรรณเลิศ, 2529, น. 9) ในมุมมองนี้ เราจะเห็นการแผ่ขยายไปของการประกอบสร้างความเชื่อเรื่องผี ซึ่งหมายความว่า ผี เป็นสิ่งที่ไร้สาระ หรือ เป็นสิ่งที่เกิดมาจากความเชื่อ ที่ฝังรากลึกมาเป็นเวลายาวนาน และมีอาณาเขตของความเชื่อที่กว้างไกล

หากเราจะสังเคราะห์ความหมายเหล่านี้ออกมา เราจะเห็นว่า ความหมายของ “ผี” เป็นไปตามที่ ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2527, น. 27) กล่าวว่า การทำความเข้าใจเรื่องเปรต ผี เจ้า (เข้าทรง) เทพ เทวดา อิทธิฤทธิ์ ปาฏิหาริย์ ฯลฯ จะต้องทำโดยรอบคอบคิดทางวัฒนธรรมในความหมายว่า วัฒนธรรมคือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมา ป่า ภูเขา แม่น้ำ แผ่นดิน ท้องฟ้า ดวงอาทิตย์ ลมพายุ ฯลฯ เป็นธรรมชาติ มีอยู่ตามธรรมชาติ แต่เจ้าป่า เจ้าดอย พระแม่คงคา ผีต้นน้ำ แม่พระธรณี ผีฟ้า

พญาแถน สุริยเทพ เทพแห่งลมพายุ เหล่านี้ล้วนแต่เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่า “ผี” คือสิ่งที่มนุษย์สร้าง (construct) ขึ้นมาทั้งสิ้น

สรุปได้ว่า “ผี” นั้น ได้รับการประกอบสร้างขึ้นมาจาก ความเชื่อ ซึ่งมีปรากฏขึ้นมาตั้งแต่ สมัยยุคเริ่มแรกวัฒนธรรมไทย (และทั่วโลก) และยังคงมีมาจนถึงปัจจุบัน หากแต่ความหมายของผีที่มีความหลากหลายนั้น ได้มีความขัดแย้งกันเกิดขึ้น เพราะจุดยืนที่แตกต่างของผู้ที่มอง กล่าวคือ ในความหมายของ ผี ทางวิทยาศาสตร์ ผีเป็นเหมือน สิ่งที่แสดงออกถึงความล้าหลัง ความมึนงง และเหมือนเป็นสิ่งที่ถ่วงสังคมให้ล้าหลัง หากแต่ในทางศาสนวิทยา และมานุษยวิทยา กลับมองว่า ผี เป็นสิ่งที่ควรได้รับการเคารพบูชา และเป็นสายใยเชื่อมสังคมไว้ อย่างไรก็ตาม ยังมีประเด็นหลักของการนิยามความหมายของ ผี ซึ่งก็คือ “ผีเป็นความเชื่อ” หมายความว่า ผี เป็นสิ่งที่มนุษย์นั้น อุปโลกน์หรือ สร้าง (construct) ขึ้นมาเอง หากแต่สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมานั้น กลับย้อนมาทำให้ มนุษย์หวาดกลัวสิ่งนี้เอง ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้จากคำพูดของผู้ใหญ่ที่พูดให้เด็กกลัวว่า “เดี๋ยวผีก็มา หักคอจิ้มน้ำพริกหรือ” หรือคำพูดของคนสมัยใหม่ที่ว่า “ไม่เชื่อแต่อย่าลบหลู่” ซึ่งวลีทั้งสองนี้ มีนัยแฝงถึงความกลัว และความต้องการที่จะละเว้น หรือไม่ไปยุ่งกับสิ่งที่เรียกว่า “ผี”

ความกลัว และเกรงนี่เองที่ทำให้เราเห็นว่า “ผี” เป็นสิ่งที่คนทั่วไปเคารพ นับถือ เช่น ในทุกเช้าคนไทยจะใส่บาตร และกรวดน้ำ เพื่ออุทิศส่วนกุศลให้ผี หรือเจ้ากรรมนายเวรที่อาจไม่เคยพบเห็นมาก่อน แต่ก็แฝงความเชื่อไว้ว่า คนเราจะมี เจ้ากรรมนายเวรเก่า หรืออาจมี “ผีมาจองเวร” ก็เป็นได้ ส่วนคนจีนต้องไปไหว้ดวงวิญญาณบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วทุกปีในช่วงเทศกาลเซ่งเม้ง โดยมีของบั้งคัพว่า ต้องไหว้ หมูสามชั้น ไก่/เป็ด และปลา/ปลาหมึก ซึ่งเชื่อกันว่า หากไม่ไหว้ของสามสิ่งนี้ ปีนั้นลูกหลานจะอัปโชค ซึ่งก็เป็นการสะท้อนความเชื่อของคนจีน ว่ากลัววิญญาณบรรพบุรุษไม่พอใจ หรือกลัว “ผีบรรพบุรุษ” นั่นเอง

ทั้งนี้ ผีที่เป็นเจ้ากรรมนายเวร และผีบรรพบุรุษนั้น เป็นผีที่ต่างเผ่าพันธุ์กัน กล่าวคือ ผีเจ้ากรรมนายเวร อาจเป็นคนที่เรารู้จักหรือไม่รู้จัก และเราอาจเคยก่อกรรมกับเขาในชาตินี้ หรือชาติก่อน ๆ มากก็ได้ หากแต่เขายังมาจองเวรเราอยู่ ส่วนผีบรรพบุรุษมีลักษณะตรงข้าม กล่าวคือ บรรพบุรุษ ไม่ได้จองเวร และโดยส่วนมากจะรู้จักกับผู้ที่ไปไหว้เป็นอย่างดี เพราะถ้าไม่ใช่ญาติสนิทกันก็จะไม่ไปไหว้ แต่ในที่สุด ไม่ว่าผู้ที่ออกไปตักบาตรให้เจ้ากรรมนายเวร (และส่วนหนึ่งเพื่อตนเอง และผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว) หรือผู้ที่ไปไหว้เซ่งเม้ง ก็มีความคิดอย่างเดียวกัน คือ เชื่อว่า ผี สามารถให้คุณให้โทษกับเราได้ ผีจะไม่ทำอะไรเรา ถ้าเราบูชา “ผี” เป็นอย่างดี ตามพิธีที่สืบทอดกันมา

เราจะเห็นได้ว่า ความเป็นผี มีนิยามที่หลากหลาย และมีความแตกต่าง ขัดแย้ง อย่างเห็นได้ชัด เหตุเพราะเป็นสิ่งที่ประกอบสร้างขึ้น หากแต่สิ่งที่ประกอบสร้างขึ้นมานี้ มีลักษณะร่วมกัน คือ เป็นสิ่งที่มนุษย์ให้ความยำเกรง เคารพ นับถือ และไม่กล้าลบหลู่ อันเป็นความหมายของผีที่มีมาช้านาน และมีการสืบทอดโดยผ่านระบบคิดของคนในสังคม

“ผีผู้หญิง” : “เกิดมาเป็น” หรือ “กลายเป็น”?

ผีผู้หญิง ไม่ใช่เรื่องแปลกใหม่ในสังคมไทย และเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่มาช้านานแล้ว ดังเช่นที่เสฐียรโกเศศ (2503, น. 15) กล่าวไว้ตอนหนึ่งของในหนังสือ “สารคดี และประเพณีน่ารู้เกี่ยวกับผีสาวเทวดา” ว่า “กล้วยตานีอีกอย่างหนึ่ง แต่ก่อนเขาไม่ปลูกไว้ในบ้าน เพราะเป็นกล้วยปามีนางไม่เรียกว่า นางตานี ปลูกไว้ในบ้านไม่ดี เพราะจะถูกผีนางตานีหลอกให้ตกใจกลัว” นอกจากนี้ยังมีผีต่าง ๆ ที่มักปรากฏกายออกมาเป็นผู้หญิง เช่น นางตะเคียน ปอบ และ กระสือ และแม้เวลาจะผ่านไป แต่ผีผู้หญิงเหล่านี้ก็ยังคงดำรงอยู่ได้ในสังคมไทย แต่ความเชื่อต่าง ๆ นั้นอาจเปลี่ยนแปลงและพัฒนาไปตามกาลเวลา เช่น ความเชื่อเรื่องผี ที่ขยายจากการที่ผีเกิดขึ้นจากการสร้างบุญ กรรมต่าง ๆ ไว้ หรือเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ กลายเป็นถูกจองจำเพราะไสยศาสตร์ หรือ เกิดปมต่าง ๆ ขึ้นของผีก่อนตาย จึงทำให้ผียังคงอยู่ เช่น ความเชื่อว่า ถ้าบริเวณใดมีคนถูกรถชนตายมาก เช่น ตามโค้งอันตรายต่าง ๆ เมื่อเกิดอุบัติเหตุบริเวณนั้นอีก ก็เชื่อว่าเป็น “ผี” มาเอาตัวตายตัวแทนไปอย่างไรก็ตาม ในสังคมไทยซึ่งเป็นสังคมแบบปิตาธิปไตย ผู้ที่มักถูกทารุณกรรมและเสียชีวิตส่วนมากมักเป็นผู้หญิง ด้วยเหตุนี้ จึงมีเรื่องเล่าเกี่ยวกับ “ผีผู้หญิง” อยู่เป็นจำนวนมากและมักเชื่อว่า วิญญาณ หรือผี นั้นจะ “เฮี้ยน” ยิ่งขึ้นเมื่อตายไม่ดี เช่น เมื่อผู้หญิงถูกข่มขืนฆ่า บางครั้งฆาตกรที่ทำจะมาสารภาพผิดเอง ด้วยสาเหตุที่ว่า ผีที่ถูกฆ่ามาหลอกหลอนทุกวัน ซึ่งหากเราพิจารณาในแง่นี้จะเห็นว่า การเป็นผีของผู้หญิง จะทำให้เกิดคุณประโยชน์กับตัวผู้หญิง มากกว่าการที่จะเป็นผู้หญิงเสียอีก เพราะ ผี สามารถให้คุณและโทษแก่ผู้ที่กระทำการต่าง ๆ ได้ ทำให้คนกลัวเกรง หากแต่ผู้หญิงนั้น กลับเป็นผู้ถูกกระทำเพียงฝ่ายเดียว

ซีโมน เดอ โบวัวร์ (Simone De Beauvoir) เคยกล่าวประโยคคลาสสิกไว้ในหนังสือของเธอชื่อ “เพศที่สอง” (The Second Sex) ว่า “คนเรานั้นไม่ได้เกิดมาเป็นผู้หญิง หากแต่ได้กลายมาเป็นภายหลัง” ประโยคนี้มีความหมายว่า “การเป็นผู้หญิง” นั้นมิได้ติดตัวมาตามธรรมชาติแต่กำเนิด แต่ได้มา “ถูกทำให้เป็นไป” จากสังคมและวัฒนธรรม ในแต่ละสังคมมีสถาบันต่าง ๆ ที่ช่วยกันปรุงแต่งความเป็นผู้หญิงให้เป็นอย่างที่เห็นอยู่ นับตั้งแต่สถาบันครอบครัวแบบถือพ่อเป็นใหญ่ สถาบันเศรษฐกิจแบบถือกรรมสิทธิ์ส่วนบุคคลเป็นหลัก สถาบันการเมืองแบบประชาธิปไตย ศาสนาแบบถือชายเป็นผู้เหนือกว่า เป็นต้น และแน่นอนว่า สถาบันสื่อมวลชนซึ่งเป็นสถาบันสังคมที่ทรงอิทธิพลไม่น้อยกว่าสถาบันดั้งเดิมอื่น ๆ และดูเหมือนจะเพิ่มความสำคัญมากยิ่งขึ้นทุกทีตามกาลเวลาที่ผ่านไป สถาบันเหล่านี้จะต้องมีบทบาทในการทำให้คนกลุ่มหนึ่งต้อง “กลายเป็นผู้หญิง” ไปอย่างแน่นอน (กาญจนา แก้วเทพ, 2543, น. 3-4)

การทำให้ “กลายเป็นผู้หญิง” หมายความว่า ความ “เป็นผู้หญิง” ไม่ได้เป็นสิ่งที่มามีมาโดยกำเนิด หรือเป็นสัญชาตญาณ หากแต่เกิดจากการหล่อหลอม อบรมบ่มเพาะในสังคมที่ชาย

เป็นใหญ่ ดังนั้น ความเป็นผู้หญิงจึงเป็น การสร้าง (construct) ขึ้นมาเช่นเดียวกับการสร้าง “ผี” ให้เกิดขึ้นมา หากแต่ คติ ความเชื่อของการสร้าง หรือ การปฏิบัติกับผู้ที่ถูก “ทำให้เป็นผู้หญิง” นั้น กลับแตกต่างไปจากการสร้างความเชื่อเรื่อง “ผี” ดังที่ ปรากฏให้เห็นในชาวทุกวันนี้ว่า ผู้หญิง ถูกข่มขืน ผู้หญิงถูกกระทำทารุณกรรม ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่เป็นการกระทำที่คุกคามและกดขี่ผู้ที่ “กลายเป็นหญิง”

อย่างไรก็ตาม ความหมายของ “ความเป็นผู้หญิง” นี้ก็ไม่ได้มีเพียงความคิดที่ว่า ผู้หญิง “ถูกกดขี่” เพียงมิติเดียวเท่านั้น หากแต่ยังมีการศึกษาสถานภาพและบทบาทของผู้หญิงในสังคมไทย ก่อนยุคสมัยใหม่ โดยศึกษาแนวประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ของดรุณี ตันติวิรามานนท์ และ ชาชิ พานเดย์ (อ้างถึงใน จรินทร์ เลิศจิระประเสริฐ, 2535, น. 23-25) ซึ่งมีข้อค้นพบว่า สังคมไทยมีการ แบ่งอำนาจทางสังคมแบบคู่ตามเพศ คือ ชายมีบทบาททางการเมือง หญิงมีบทบาททางเศรษฐกิจ โดยมีพุทธศาสนาเป็นตัวประสาน โดยที่สิ่งที่ทำให้เห็นว่าสถานภาพของผู้หญิงในประเทศไทย ไม่ใช่ เป็นการกดขี่เพียงอย่างเดียว หากแต่มีการยืดหยุ่น และให้อำนาจกับผู้หญิงด้วย หากแต่ไม่ได้มี มากเท่ากับเพศชายคือ ระบบการนับญาติทางแม่ ซึ่งจะถือเป็นคตินิยมที่ชาวบ้านถือปฏิบัติกันมา และยังสามารถพบเห็นกันได้ในปัจจุบัน

ดังนั้น เราจะเห็นความหมายของ “ผู้หญิง” ที่มีความแตกต่างกันไปตามแต่ละยุคสมัย และการมองปรากฏการณ์ ซึ่งก็เหมือนกับกรให้นิยามของคำว่า “ผี” ซึ่งหมายความว่า ทั้งสองสิ่งนี้ ก็เป็นสิ่งที่สร้างขึ้นมาจากเช่นเดียวกัน ดังนั้น “ผีผู้หญิง” จึงเป็นสิ่งที่ถูก “ประกอบสร้าง” ขึ้นมา ผ่านการ ต่อรองของสถาบันต่าง ๆ ในสังคม

ยิ่งไปกว่านั้น การประกอบสร้าง “ผีผู้หญิง” ก็เป็นสิ่งที่มีความพิเศษอยู่ในตัวเอง กล่าวคือ เราจะเห็นว่า การประกอบสร้าง เรื่อง “ผี” เป็นการให้ความหมายที่เติมไปด้วยอำนาจ ผู้คนต่างให้ความเคารพยำเกรงหากแต่ การประกอบสร้าง “ผู้หญิง” กลับกลายเป็นภาพที่ไม่ได้อำนาจ หรือ ให้ความเคารพมากเท่าที่ควร และบางครั้งก็ถูกคุกคาม และกดขี่ เพื่อใช้เป็นเครื่องมือบางอย่าง แต่ความแตกต่างนี้เอง ได้มารวมกัน และประกอบสร้าง (construct) “ผีผู้หญิง” ขึ้น เพื่อยกระดับ และแสดงอำนาจของผู้หญิงที่แฝงอยู่ในสังคมออกมานั่นเอง

สื่อมวลชน : ช่องทางการสร้างความหมายของ “ผีผู้หญิง”

ในปัจจุบัน สื่อมวลชนเป็นพื้นที่ที่เปิดเสรีทางความคิดของคนมากขึ้น เราจะเห็นได้ว่า กลุ่มคนเล็ก ๆ ในสังคมเช่น วัยรุ่น ก็สามารถที่จะมาออกความคิด หรือแสดงตัวตน บทบาทของตน ผ่านทางสื่อมวลชนได้ เช่น การทำหนังสือ การแต่งเพลงเข้าประกวด หรือการเข้าร่วมรายการ

เรียลลิตี้ เพื่อแสดงความเป็นตัวตน ตลอด 24 ชั่วโมงให้คนทั้งโลกดู ซึ่งการเปิดพื้นที่เสรีนี้ ไม่ได้จำกัดเพียงเฉพาะการแสดงออกอย่างมีตัวตนที่เปิดเผยเท่านั้น หากแต่ยังคงมีตัวตนซ่อนเร้น ที่แม้ว่าจะยังซ่อนเร้นอยู่ แต่ก็ยังสามารถหาช่องทางที่จะนำเสนอเรื่องราวต่าง ๆ ได้ ตัวตนเหล่านั้นก็เป็นเช่นเดียวกันกับ “ผีผู้หญิง”

ผีผู้หญิงปรากฏตัวขึ้นอยู่บ่อยครั้งทั้งในภาพยนตร์ และโทรทัศน์ และการปรากฏตัวขึ้นแต่ละครั้งของเธอ ก็มีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของสังคม เช่น ในสมัยโบราณ ผีอาจไปปรากฏตัวข้างหลังคน บนชื้อ หรือกลางป่าช้า หากแต่ในโลกของสื่อมวลชนปัจจุบัน แม้ว่าผีจะไม่ได้มาหลอกคนให้เห็นต่อหน้าต่อตาเหมือนเดิม แต่ผีสามารถไปปรากฏตัวหลอกคนในภาพได้ และยิ่งไปกว่านั้นยังสามารถทำภาพเคลื่อนไหวของผีจากภาพถ่ายได้ด้วย ดังนั้น เราก็จะเห็นได้ว่า สื่อมวลชน เป็นสิ่งที่ประกอบสร้าง (construct) ขึ้นมา ดังที่ กาญจนา แก้วเทพ (อ้างถึงใน รัชดา แดงจำรูญ, 2538, น. 3) กล่าวว่า

สื่อมวลชนมีสัมพันธภาพแบบสองทาง กับสังคม และกับความเป็นจริง สัมพันธภาพแรกก็คือ การสะท้อนสิ่งที่มีอยู่ และเป็นอยู่ สัมพันธภาพหลังก็คือ การสร้างภาพแห่งความเป็นจริงของสังคมขึ้นมาใหม่ ทั้งนี้โดยการเลือกที่จะเสนอเนื้อหาใด และการให้ความหมายของสิ่งต่าง ๆ ของสื่อเท่ากับเป็นการสร้างความเป็นจริงใหม่ให้เกิดขึ้นในสังคมด้วย

การสร้างความเป็นจริงใหม่ก็คือ การสร้าง (construct) ความเป็นจริงขึ้นมาอีกชุดหนึ่ง แม้จะเป็นการสร้างที่มาจากสื่อที่เป็นสิ่งใหม่ แต่ก็สามารถรวบรวมเอาความเชื่อเรื่องผีผู้หญิงมาขยายต่อเติมมิติต่าง ๆ และทำให้ผีผู้หญิงดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างมั่นคง กล่าวคือ ขยายถิ่นที่อยู่ สาเหตุ และเวลาในการปรากฏตัวของผี จากตามต้นไม้ในตอนกลางคืน เกิดมาจากธรรมชาติ กลายมาเป็นผีอยู่บนถนน ซ่องแอร์ ทางอินเทอร์เน็ต บนคอคน ในภาพถ่าย สามารถที่จะปรากฏตัวได้ตลอดเวลา และขยายปมของการเกิดเป็นผี เช่น เกิดขึ้นเพราะปมเรื่องการล้างแค้น ถูกจองจำ หรือเพราะความรัก นอกจากนี้ ยังมีปรากฏการณ์เรื่องการเปลี่ยนสถานภาพจากผีผู้หญิง กลายมาเป็นผู้หญิงปกติจริง ๆ อีกด้วย

นอกจากนี้ กาญจนา แก้วเทพ (2533 อ้างถึงใน รัชดา แดงจำรูญ, 2538, น. 5) ยังกล่าวว่า ละครโทรทัศน์มีรูปแบบและวิธีการนำเสนอที่หลากหลาย ดึงดูดความสนใจได้มากกว่า และสามารถสอดแทรกอุดมการณ์บางอย่างในรูปแบบของความบันเทิง คุณสมบัติดังกล่าวทำให้ละครโทรทัศน์เป็นแหล่งพุ่มพักที่เหมาะสมสำหรับการเจริญเติบโตของอุดมการณ์ต่าง ๆ ในสังคมไทย

อภิรัตน์ รัชยานนท์ (2547, น. 4) กล่าวว่า ในประเด็นเกี่ยวกับผู้หญิงนั้น ละครโทรทัศน์ได้มีอิทธิพลและบทบาทในการ “สะท้อน” และ “สร้างความเป็นจริง” เกี่ยวกับผู้หญิงออกมาอย่าง

มากมาย ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวได้มีผลกระทบโดยตรงกับภาพลักษณ์ ความคิด ความเชื่อ และ ความรู้ความเข้าใจของคนในสังคม โดยบทบาทการ “สะท้อน” ของละครโทรทัศน์นั้นเป็นกระบวนการที่บ่งชี้ว่า ปัจจุบัน ภาพลักษณ์ สถานภาพ สิทธิ และท่าทีในการแสดงออกของผู้หญิงในสังคม เป็นอย่างไร ส่วนการ “สร้างความเป็นจริง” นั้นละครจะทำหน้าที่คัดเลือกและต่อยอดความเชื่อ ค่านิยม ทศนคติ ตลอดจนพฤติกรรมที่เกี่ยวกับผู้หญิงออกมา ทำให้ภาพลักษณ์ของผู้หญิงเป็นไปในลักษณะที่ชัดเจนขึ้น

ดังนั้น การวิจัยในครั้งนี้ จึงเลือกที่จะใช้ละครโทรทัศน์ในการศึกษาภาพตัวแทนของผู้หญิง เพราะจะสามารถทำให้เห็นภาพตัวแทนของผู้หญิง ที่คนทั้งประเทศเข้าใจและรู้จักจริง ๆ

ในบริบทของผู้หญิง การ “กลายมาเป็นผี” ที่อยู่ในโทรทัศน์ จะทำให้เห็นว่า ผู้หญิง (เมื่อตายไปแล้ว) จะกลายเป็นผู้กระทำได้ สามารถให้คุณและโทษต่อผู้ที่ทำดีและไม่ดีต่อเธอได้ แต่อำนาจของเธอก็มีขีดจำกัด ในบางครั้ง “ผีผู้หญิง” ต้องกลัวสิ่งที่คนปกติไม่กลัว เช่น ไบหนาด ข้าวสารเสก แต่เราก็จะพบเห็นเป็นประจำว่า ผีผู้หญิงในปัจจุบัน ไม่กลัวของเสกต่าง ๆ เท่าใดนัก แต่ก็อาจมีอำนาจอื่น ๆ อยู่เหนือเธอขึ้นไป หรือเป็นผู้ที่ให้อำนาจแก่เธอ ซึ่งเธอก็ต้องยอมลงให้กับอำนาจเหล่านั้น ซึ่งอาจแปลความหมายได้ว่า ผีผู้หญิงสามารถที่จะต่อรองอำนาจกับผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ แม้จะมีอยู่อย่างจำกัด และเมื่อใดก็ตามที่ปมต่าง ๆ ของ “ผีผู้หญิง” นั้นได้คลี่คลายลง ผีก็จะกลับไปอยู่ในที่ที่ควรอยู่ หรือไปในที่ที่ควรไป

ดังนั้น การศึกษาสื่อสารมวลชนที่เกี่ยวข้องกับการสร้าง (construct) ความหมายต่าง ๆ ของละครโทรทัศน์จึงเป็นสิ่งหนึ่งที่น่าทำการศึกษาและค้นคว้า ด้วยว่าเป็นสิ่งที่ประกอบสร้างความจริงอีกชุดหนึ่งขึ้นมาและมีอำนาจเพียงพอที่จะทำให้คนในสังคมเชื่อในสิ่งที่ละครนั้นสร้างขึ้น แต่เพราะโลกแห่งละครนั้นมีการผสมผสานกันทั้งความจริงและสิ่งที่สร้างขึ้นมาอย่างสมจริง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เมื่ออยู่ในบริบทที่ว่า เป็นละครโทรทัศน์ ซึ่งโลกของละครอาจมีทั้งจริงและไม่จริง ทั้งผู้ผลิตและผู้เสพ จึงสามารถสอดแทรกอุดมการณ์ต่าง ๆ รวมทั้งสามารถตีความหมายผ่านงานละครได้อย่างที่ตนต้องการ

การต่อสู้ของผู้หญิงในละครโทรทัศน์

การประกอบสร้างผู้หญิงขึ้นมาในลักษณะของภาพตัวแทน เป็นการนำความหมายและความเชื่อเรื่องผีขึ้นมาพร้อมกับความคิดที่ตนเองต้องการจะส่งให้ผู้รับสารมารวมกัน แล้วใส่เข้าไปในตัวผู้หญิง จากนั้นจึงอาศัยวาทกรรมของผีในการบอกเล่าอุดมการณ์ที่ตนเองต้องการส่ง หรือ สิ่งที่แฝงอยู่ ดังที่ ฉลาดชาย รมิตานนท์ (อ้างถึงใน ดวงเดือน บุญยวงส์ และ วิระดา สมสวัสดิ์, 2547, น. 39)

กล่าวว่า การเสนอภาพตัวแทนของผู้หญิง เป็นการนำผู้หญิงมาเป็นเครื่องมือในการสื่อความคิดของผู้ชาย ซึ่งผู้หญิงก็จะกลายเป็น ภาพตัวแทน ความคิดของผู้ชาย ภาพตัวแทน (representation) จึงหมายถึง สิ่งที่มีของแท้หรือไม่ก็ได้ แต่การนำเสนอของนั้นมีการกำหนดค่าหรือความหมายบางอย่างเข้าไป (ซึ่งอาจมีของนั้นจริงหรือไม่ก็ได้) เพื่อให้เกิดผลตามที่ผู้ที่เป็นผู้นำเสนอต้องการให้เกิด

เมื่ออยู่ในละครโทรทัศน์ ซึ่งเป็นสื่อที่มีแนวโน้มที่จะสั่งสอนคนดูให้เห็นไปตามบรรทัดฐานของสังคม และบรรทัดฐานส่วนมากของสังคมก็เป็นสิ่งที่สนับสนุนให้ผู้ชายมีอำนาจ ดังนั้น ภาพตัวแทนของผู้หญิงในละครโทรทัศน์ (โดยเฉพาะนางเอก) ส่วนมากจึงเป็นภาพของบรรทัดฐานของสังคม ที่จำลองแนวความคิดของผู้ชาย ผ่านภาพตัวละครหญิง จึงทำให้เกิดคำถามว่า แล้วตัวละครที่สะท้อนภาพความคิดของผู้หญิง อยู่ที่ใด และมีบ้างหรือไม่

อย่างไรก็ตาม ยังคงมีละครบางแนวที่สามารถทำให้ผู้หญิง ไม่จำเป็นต้องเป็นไปตามบทบาทของสังคม ดังที่ Len Ang (1985 อ้างถึงใน สมสุข หินวิมาน, 2545) กล่าวถึง โลกในจินตนาการ และโลกแห่งความเป็นจริงในการเสพละครโทรทัศน์ว่า “จินตนาการไม่ได้เป็นข้อตรงข้ามกับโลกความจริงเลย แต่ในทางกลับกัน โลกในจินตนาการเชกเช่นละครโทรทัศน์เป็นการจับเอาโลกความจริงรอบตัวมาใส่วงเล็บไว้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง วงเล็บของโลกความเป็นจริงจะวางอยู่บนระนาบบรรทัดเดียวกันกับเส้นของจินตนาการนั่นเอง” ซึ่งละครที่สามารถทำให้โลกจินตนาการของผู้หญิง (ที่ถูกประกอบสร้างขึ้นและแฝงอุดมการณ์บางอย่างไว้ โดยใส่วงเล็บ) ละครที่ทำให้ผู้หญิงมีความสามารถที่จะควบคุมสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นไปในโลก เช่น ตัวละครชาย โดยที่ไม่ต้องถูกทำโทษในภายหลังเหมือนนางร้าย ก็คือ ละครผีผู้หญิง และแม้ว่า เรื่องราวการต่อสู้ของผู้หญิงวันนี้จะยังคงอยู่ในร่างผี หากว่า ความเป็นผีในวันนี้อาจจะเป็นแรงบันดาลใจให้กลายเป็นการกระทำของผู้หญิงในวันหน้าก็เป็นได้

ในละครผีผู้หญิงนั้น เป็นการประกอบสร้างความเชื่อที่สอดคล้องทั้ง 2 สิ่งเข้าด้วยกัน คือ ความเชื่อเรื่อง “ผี” ที่คนเคารพบูชา และความเชื่อเรื่อง “ความเป็นหญิง” ที่เป็นสภาวะที่เปลี่ยนแปลง ไม่แน่นอน (ไม่มีอำนาจ แต่สามารถที่จะแสดงการต่อต้าน หรือคานอำนาจได้ในบางบริบท) ซึ่งสองสิ่งนี้ เมื่อนำมารวมกันกลายเป็น “ผีผู้หญิง” และแสดงออกในละครโทรทัศน์ ซึ่งก็เป็นโลกที่ประกอบสร้างขึ้น จึงเกิดความปลอดภัย และปลอดภัยผู้ชมที่ส่วนใหญ่เป็นสตรีให้สามารถแสดงอำนาจ และความเป็นตัวตนจริง ๆ ของผู้หญิงโดยไม่จำเป็นต้องทำตามกฎระเบียบของสังคมต่อไป

ดังเช่นที่ จำเริญลักษณ์ ธนะวังน้อย (อ้างถึงใน สนิทธี สิทธิรักษ์, 2542, น. 278) ได้เคยยกตัวอย่างเรื่องภาพยนตร์ไทยว่า

ผู้หญิงถูกกำหนดบทบาท หรือให้เป็นไปอย่างไม่สมัครใจ... ผู้หญิงถูกกระทำต่าง ๆ นานา เป็นต้นว่า ถูกใช้เป็นเครื่องมือ ถูกหลอกหลวง ถูกบังคับ ถูกเอารัดเอาเปรียบ

ถูกเหยียดหยาม และถึงขั้นถูกทำร้ายก็มี โดยส่วนใหญ่เป็นการถูกกระทำไปในเรื่องเกี่ยวกับเพศ... หากเป็นไปได้ ผู้หญิงเหล่านี้คงอยากทำแบบผีแก้วที่ลวงเกล้าแกซึ่งพยายามจะลวงเกินเธออยู่เสมอไปฆ่า แล้วดึงใส่ออกมากินในภาพยนตร์เรื่อง ปอบผีเฮี้ยน เป็นแน่

ดังนั้น การศึกษาภาพตัวแทนผีผู้หญิงนั้น จึงเป็นไปเพื่อศึกษาแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังการประกอบสร้างผีผู้หญิงในละครโทรทัศน์

ปัญหานำวิจัย

ละครโทรทัศน์ประกอบสร้างภาพตัวแทนของผีผู้หญิงอย่างไร และทำไมจึงเป็นเช่นนั้น

วัตถุประสงค์การวิจัย

เพื่อศึกษากระบวนการประกอบสร้างภาพตัวแทนของผีผู้หญิงในละครโทรทัศน์

ขอบเขตการวิจัย

ตัวบท หรือ ละครโทรทัศน์ ที่ผู้วิจัยจะทำการวิเคราะห์เนื้อหา นั้น จะเป็นละครที่มีความยาวประมาณ 20-30 ตอนจบ จากสถานีโทรทัศน์ช่อง 3, 5 และ 7 ตั้งแต่เดือนมกราคม พ.ศ. 2540-เดือนสิงหาคม พ.ศ. 2548 ส่วนเรื่อง que เลือกมาเพื่อทำการวิเคราะห์นั้นจะใช้ทุกเรื่องที่มีการปรากฏตัวของผีผู้หญิงเป็นตัวแสดงนำ และมีลักษณะของภาพตัวแทน “ผีผู้หญิง” ที่มีความหลากหลาย แต่จะเลือกละคร “ผีผู้หญิง” 3 เรื่อง ที่มีลักษณะภาพตัวแทน “ผีผู้หญิง” ตามประเภทที่ผู้วิจัยค้นพบอย่างเด่นชัด เพื่อวิเคราะห์เป็นกรณีศึกษา กล่าวคือ แก่นเรื่องแบบ “ผีรอก” มีกรณีศึกษาเป็นละครเรื่อง พรายปรารถนา, แก่นเรื่องแบบ “ผีจำยอม” มีกรณีศึกษาเป็นละครเรื่อง เสือ และแก่นเรื่องแบบ “ผีแม่” มีกรณีศึกษาเป็นละครเรื่อง สะใภ้ซ่าส์ แม่ย่าเฮี้ยน

ข้อจำกัดในการวิจัย

เนื่องจากการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ใช้ข้อมูลจาก วีซีดีละคร ที่ส่งจากร้านทางอินเทอร์เน็ต ซึ่งเป็นวีซีดีที่ได้ทำการบันทึกไว้ตั้งแต่ละครได้แพร่ภาพเป็นข้อมูลเบื้องต้น ดังนั้น บางครั้ง

ผู้วิจัยจึงไม่สามารถที่จะได้มาซึ่งละครที่ต้องการได้ เนื่องจากทางร้านไม่มีจำหน่าย วิธีดีละครเรื่องนั้น ๆ ผู้วิจัยจึงแก้ปัญหาโดยการเลือกละครที่มีตัวละครผู้หญิงเป็นตัวละครนำ มีลักษณะเด่นในการดำเนินเรื่อง ซึ่งสามารถเป็นตัวแทนในการวิเคราะห์ได้ดี และมีจำหน่ายในร้านวีซีดีนั้น ๆ

นิยามศัพท์เชิงปฏิบัติการ

ภาพตัวแทน (representation) หมายถึง การประกอบสร้างความจริงของสื่อมวลชน โดยการนำสิ่งที่อาจมีอยู่จริงหรือไม่ก็ได้มาประกอบสร้างขึ้น หากแต่สิ่งนั้นได้เกิดขึ้นซ้ำ ๆ อยู่เป็นประจำ จนสามารถสังเกตได้และนำมาตีความเพื่อสื่อถึงนัยบางประการที่สามารถเชื่อถือได้

ภาพตัวแทนผู้หญิง หมายถึง การประกอบสร้างความจริงเรื่องผีที่เกิดขึ้นซ้ำ ๆ อยู่ในละครโทรทัศน์เป็นประจำจนสามารถสังเกตเห็นได้ และนำมาตีความเพื่อสื่อถึงนัยทางสตรีนิยม ที่เป็นอุดมการณ์แฝงในละครผีผู้หญิงที่สามารถเชื่อถือได้ โดยที่จะพิจารณาการประกอบสร้างด้วยการประยุกต์เกณฑ์การวิเคราะห์จากแนวคิดการเล่าเรื่อง ของ จอห์น คาเวลติ (John Cawelti quoted in Berger, 1997, pp. 126-127) และการวิเคราะห์ตัวละคร ที่ผู้วิจัยได้สร้างขึ้น ดังนี้

การวิเคราะห์เนื้อเรื่อง

1. โครงเรื่อง (Plot)
2. แก่นเรื่อง (Theme) ได้แก่ ผีอรัก ผีจ่ายอม และผีแม่

การวิเคราะห์ตัวละคร

1. การใช้อำนาจของ “ผีผู้หญิง” ได้แก่ อำนาจในทางบวก อำนาจในทางลบ และอำนาจในทางบวกและลบ

2. ลักษณะทางประชากรศาสตร์ ได้แก่ อายุ ระดับการศึกษา ศาสนา อาชีพ สถานภาพทางสังคม และเศรษฐกิจ

3. พัฒนาการของตัวละคร ได้แก่ พัฒนาการทางกายภาพ ทางจิตใจ และอำนาจก่อน-หลังตาย

4. เวลา และสถานที่การปรากฏตัว

5. ความสัมพันธ์ระหว่างผี กับตัวละครอื่น ๆ ได้แก่ ความสัมพันธ์ระหว่าง “ผีผู้หญิง” กับตัวละครหญิง, ความสัมพันธ์ระหว่าง “ผีผู้หญิง” กับตัวละครชาย ความสัมพันธ์ระหว่างตัวละคร “ผีผู้หญิง” กับ ผีผู้หญิง และความสัมพันธ์ระหว่างตัวละคร “ผีผู้หญิง” กับตัวละครผีผู้ชาย ส่วน “ผีจ่ายอม” จะวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่าง “ผีผู้หญิง” กับผู้ที่เป็นสาเหตุของการกักขัง ความสัมพันธ์ระหว่าง “ผีผู้หญิง” กับผู้กักขัง และความสัมพันธ์ระหว่าง “ผีผู้หญิง” กับผู้ปลดปล่อย

6. อำนาจ
7. จุดจบ
8. การกักขังและปลดปล่อย

ละครโทรทัศน์ หมายถึง ละครที่ออกอากาศมีความยาว 20-30 ตอนจบ ซึ่งมีพื้นฐานในการประกอบสร้างความหมายให้กับผู้หญิง

ผี หมายถึง สิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้น (construct) ทำให้คนกลัว เพราะ มีความลึกลับ และมีอำนาจ สามารถให้คุณให้โทษกับคนได้ นอกจากนี้ยังไม่อยู่ในกฎเกณฑ์ของสังคม กฎหมาย จึงไม่สามารถเอาผิดได้ และไม่สามารถตายได้ เพราะได้ตายไปแล้ว

ผู้หญิงในละครโทรทัศน์ หมายถึง ภาพแบบฉบับ (stereotype) ของผู้หญิงที่มีการประกอบสร้างขึ้นในละครโทรทัศน์

ปิตาธิปไตย หมายถึง ลักษณะปรากฏและกระบวนการกลายเป็นสถาบันของอำนาจแห่งเพศชายเหนือเพศหญิงและเด็ก ๆ ในครอบครัว อีกทั้งการขยายตัวของอำนาจครอบงำของผู้ชายในบริบทของครอบครัวไปสู่ผู้หญิงโดยทั่วไป ในสังคมประชาธิปไตย จึงหมายถึง การที่ผู้ชายมีอำนาจในสถาบันสำคัญ ๆ และผู้หญิงถูกกีดกันไม่ให้เข้าถึงอำนาจเหล่านั้น (Lerner, 1986 อ้างถึงใน ยศ สันตสมบัติ, 2549, น. 142-143)

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เพื่อต่อยอดองค์ความรู้ทางด้านวารสารศาสตร์ นิเทศศาสตร์ สตรีศึกษา ภาษาศาสตร์ สังคมวิทยา และมานุษยวิทยา
2. เพื่อเปิดแนวทางการศึกษาการสื่อสารมวลชน ในเรื่องผีและประเด็นทางเพศ (gender)
3. เพื่อศึกษารูปแบบความเป็นผี และความเป็นผู้หญิงในสื่อมวลชน เพื่อจะได้มีการพัฒนาภาพลักษณ์ของผู้หญิงในรูปแบบต่าง ๆ